

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.- Jun. 2022, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2022ء، مسلسل شمارہ 13

☆ ماریہ طاہر، پروفیسر ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق

EFFECTS OF PROGRESSIVISM ON THE NOVEL OF ZAHID HASSAN

زاہد حسن دے ناواں اتے ترقی پسند تحریک دے اثرات

Abstract

zahid hassan is a well-known novelist. He wrote many novels on different topics in punjabi language and gave exundation to punjabi novels. He is a progressive writer and supportor of carl marks's theory. This article is representative of the effects of progressive movement in Zahid hassan's novels. His novels reflect the status of lower class. He disucss social exploitation, poverty, backwardness, feudalism, injustice and class division. He did not only explain the problems of lower class as well as also raise his voice for their rights.

Keywords: Zahid Hassan's Punjabi Novels,
Progressive Movement, Injustice

☆ ریسرچ سکالر، پی ایچ ڈی پنجابی

☆ انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز پنجاب یونیورسٹی، لاہور

ہر زبان دا ادب سماج عکاس اے۔ ادب نوں سماج نوں دکھ نہیں کیتا جاسکدا۔ ادب تے حیاتی سماج دا اٹوٹ انگ نیں۔ سماج وچ ہوون والیاں اتھلاں تھلاں نوں ادب اپنا حصہ بناونداتے عوام نال اپنا سانگا موکلا کر کے سماج نوں بدلن دی کوشش کردا اے۔ اختر حسین رائے پوری لکھدے نیں:

”ادب کی بنیادیں زندگی میں پیوست ہیں اور زندگی مسلسل تغیر و تبدل کی کہانی

ہے۔ زندہ اور صادق ادب وہی ہے جو سماج کو بدلنا چاہتا ہے۔ اسے عروج

کی راہ دکھاتا ہے اور جملہ بنی نوع انسان کی خدمت کی آرزو رکھتا ہے۔“ (1)

1935ء وچ پرچلت ترقی پسند تحریک نے ادب برائے ادب دی تھاں ادب برائے حیاتی داعرہ لایا تے ادب نوں اک نویں لیہہ تے ٹور کے ایس نوں سماج دا ترجمان بنایا۔ تحریک نے حیاتی دیاں اصل حقیقتاں غلامی، بھکھ، غربت، ظلم، دھرو، استحصا، سماجی ونڈ، سرمایہ دارانہ نظام، مزدوراں، کساناں تے پٹھلے طبقے نال ہوون والیاں نا انصافیاں، انقلاب، مارکسزم، آزادی وغیرہ دی گل کیتی۔ ایس حوالے نال ترقی پسند تحریک داجیہڑا اعلان کیتا گیا اوہدے الفاظ انج نیں:

”ہم چاہتے ہیں کہ ہندوستان کا نیا ادب ہماری زندگی کے بنیادی مسائل کو اپنا

موضوع بنائے یہ بھوک، افلاس، سماجی پستی اور غلامی کے مسائل ہیں۔“ (2)

ایس تحریک دا مقصد ادب نوں حیاتی دے حقیقی آگوں دی حیثیت نال اچارناسی۔ اک مکمل ادبی تے ثقافتی تحریک جس سماج تے حیاتی نوں متاثر کیتا۔ ترقی پسند ادب انسان وچ جمہوریت، آزادی، برابری، امن، طبقاتی شعور، احتجاج، تنقیدی نظری تے کوشش دا احساس پیدا کردا اے۔ تحریک نے ہر زبان ادب دے شاعران تے ادیبان دی سوچ نوں متاثر کیتا تے تمام صنفان سخن نوں اپنی وگن وچ لٹا۔ پنجابی زبان ادب وچ ایس دی بھرویں روایت اے۔ ایس سوچ دی آگوائی بابا فرید توں بلھے شاہ تے وارث شاہ کول موجود اے۔ جدید نثری صنفان اتے وی ایس تحریک دے ڈونگھے اثرات نیں۔ پنجابی ناول اتے وچ ترقی پسند تحریک، مارکسزم، کمیونزم تے سرمایہ دارانہ فکر دے اثرات اکھڑویں نیں۔ ایہہ سوچ مشہور ناول نگار زاہد حسن کول دس دی اے۔ ترقی پسند ادب دی تعریف انج کیتی جاسکدی اے:

”وہ ادب جو زندگی کو اپنے حقیقی روپ میں پیش کرے جس میں زندگی کی تفسیر

ہی نہیں تنقید بھی ہو اور جس میں زندگی کو بہتر بنانے کی صلاحیت ہو۔“ (3)

زاہد حسن یکم اپریل 1969ء نوں، جھوک پیراکورائی، تاندیلیاں والا، لالکپور وچ چودھری حسن محمد تے نواب بی بی دے گھر جمے۔ اوہ لاہور آن مگروں ”پنجابی ادبی پرواز“، ”حلقہ ارباب ذوق“ تے ”کہانی گھر“ دے سیکرٹری رہے اڄ کل ”لمز“ وچ ”ریسرچ ایسوسی ایٹ“ دے طور تے کم کر رہے نیں۔ زاہد حسن نے اردو تے پنجابی زبان وچ وکھو وکھ عنواناں پڑھ کتاباں لکھیاں پر پنجابی ناول نگاری دے حوالے نال اوہناں دی خاص پہچان اے۔ ایس کھیت وچ ہن تیکر پنج ناول لکھے جاکے نیں۔ جمیل احمد پال اپنے مضمون ”پنجابی ناول: پچھو کڑ تے اجو کڑ“ وچ لکھدے نیں:

”پنجابی ناولاں دے اڄ دے حوالے نال اک ہور ناں زاہد حسن دا

اے۔ اوہ اک چنگے کہانی کار وی نیں۔ شاعری وی کردے نیں۔ اوہناں دا

پہلا ناول ”عشق لتاڑے آدمی“ ویہہ کو سال پہلاں مہینا وار ”سویرا نثر

نیشنل“ دے ناول نمبر وچ چھپیا سی۔“ (4)

اوہناں دا پہلا ناول ”عشق لتاڑے آدمی“ 15 جولائی 1999ء وچ ادارہ پنجابی زبان و ثقافت ولوں چھاپے چڑھیا۔ پاکستان دے ڈھیر علاقیاں وچ اڄ وی جاگیر دارانہ نظام تے چودھریاں دی اجارہ داری اے۔ زاہد حسن نے ناول راہیں جاگیر دارانہ نظام دے ظلم تے چودھریاں دے جبر نوں سامنے لیاندا اے۔ اوہناں سوانیاں دی داستان اے جیہڑیاں شہری تے پینڈو ماحول دے ایسے سماج نال مقابلہ کر کے اپنے حق دی منگ کردیاں نیں جتھے مرداں دی اجارہ داری اے۔ سوانیاں سماج وچ اوہناں دے تحفظ تے حق دی گل کیتی اے۔

ناول دی کہانی روایتی پیار و محبت دی کتھا اے جس دا انجام موت دا حق مارن بارے اے۔ کہانی دا مرکزی کردار ’پارو‘ ساندل بار دے پنڈ دے چودھری دی دھی اے۔ کڑی ہوون پارو گھر والے اوس نال متریاں ورگا سلوک کردے۔ ’پارو‘ پنڈ دے منڈے ’احمد‘ نال محبت کردی سی۔ احمد تے پارو نوں اوہدا حق دیوان وچ ساتھ دتا پر جدوں چودھری نوں اوہناں دی محبت بارے پتہ لگا اوہ دونوں دا ویری ہو گیا اخیر پارو نوں عزت تے غیرت دے ناں تے دردناک موت دتی گئی۔ چودھری دے ظلم خلاف پنڈ دے کسے بندے وچ جرات نہیں سی کہ مقدمہ درج کراندا۔ ’پارو‘ نے مرداں دے وسیب وچ مرداں دا صرف ظلم تے جبر ویکھیا آل دوا لے دی چنتا نوں سینے لا کے اوہ سوانیاں

نال ہون والے ماڑے ورتارے تے اوہناں دے حق بارے سوچدی پر سوانیاں دے حق مارن تے ظلم دے خلاف اوہدے کول چپ احتجاج دسد۔ ناول وچ پاروتوں وکھ ہور وی سوانیاں نیں۔ ”رنگی“، ”پیو کمہاری“، ”تاجی مہری“ دے بے خوف پاتر جیہڑیاں صاحبان تے ہیر دے روپ وچ جمدیاں نیں۔ سارے پاتر چودھری دے ظلم دے خلاف لڑے تے اوہدانا نشان وستی وچوں مکا دتا۔ ناول دے دو جے مرکزی کردار احمد نے ترقی پسند سوچ راہیں وستی وچ امن امان قائم کیتا تے لوکائی وچ اکسارتا پیدا کر کے تیر میر مکائی۔ اک انقلابی پاتر ’کامریڈ جان محمد‘ انقلاب روس، مزدوراں، کساناں تے ماڑے لوکاں دے حق دی گل اے سیاسی تے حکومتی اداریاں دے دوہرے روپ نوں سامنے لیا کے سماج وچ طاقتور تے کمزور لئی اجیہا قانون تے انصاف لئی امیر تے غریب دا فرق مٹاؤن دا چارہ اے۔ بھونیں نال محبت کرن والے اپنیاں لوڑاں پوریاں کرن لئی بھونیں نال دھرو نہیں کردے۔ پر مفاد پرست ایہناں نال اجیہا دھرو کیتا کہ اوہناں دے پلے کجھ نہ رہیا جدوں بالاں نوں بھکھ نے تنگ کیتا تاں اوہ ماں نوں آکھدے:

”پرلماں، میں دنیا دے نال دل کے ٹنا ہمتاں جو میں آگے ہر کے روٹی کھاسکاں۔“ (5)

زاهد حسن تبدیلی تے بدلاء دے چاہیوان تے استحصالی نظام نوں بدل کے برابری تے امن دے چاہیوان نیں۔ لاہور تے کراچی دی خراب صورتحال، ات گردی، سماجی نا انصافیاں، آپادھاپی تے شریپرند غصراں، قیدیاں نال ہوون والے مندے ورتارے تے نوکری کرن والیاں سوانیاں دیاں اوکڑاں نوں بیانیا اے۔ کرداراں دے نفسیاتی کچھ سامنے لیا کے اوہناں وسیب وچ جنم لین والیاں برائیاں تے مسئلیاں راہیں انسان دے من نوں لگیاں بیماریاں تے روگ جان دیاں اوہناں دا نفسیاتی حل لکھن دی کوشش کیتی اے نیں۔ محبت دی کہانی دے نال نال وسیب دے سیاسی، سماجی تے ثقافتی پکھاں نوں سامنے لیاند اے۔ ڈرتے خوف دی فضا راہیں قاری اتے کمبنی طاری کردتی اے۔ کرداراں دی سوچ کھل کے سامنے نہیں آوندی۔ شروع وچ اسلوب پاروں پڑھن تے سمجھن وچ اوکڑ نیں پر آگے چل کے زبان سادہ تے عام فہم اے۔ واقعاں وچ تسلسل نہیں ناول دا پلاٹ وی مضبوط نہیں ایس بارے فوزیہ حنیف ”پاکستانی خواتین کے پنجابی ناولوں کا فنی و فکری اور تہذیبی مطالعہ“ وچ لکھدیاں نیں:

”زاهد حسن کا ناول ’عشق لتاڑے آدمی‘ (۱۹۹۹) میں استحصالی اور مظلوم

عورتوں کی کہانی بیان کی گئی ہے۔ اگر فنی نقطہ نظر سے دیکھا جائے تو ناول کا

پلاٹ مضبوط نہیں ہے اور واقعات میں بھی تسلسل نہیں پایا جاتا۔“ (6)

زاہد حسن دادو جاناوُل ”غلیچہ انن والی“ پنجابی مرکز لاہور ولوں جون ۲۰۱۲ء وچ چھپیا۔ ناول وچ قالین انن والیاں تے غلیچہ بناون دی صنعت نال جڑے مزدوراں تے کاریگراں دے مسئلیاں نوں ڈھیر سوہنے ڈھنگ نال بیان کیتا گیا اے۔ اوہ ایس ثقافتی صنعت نال جڑے مزدوراں، زنانیاں، غریب تے ماڑے لوکاں دیاں مجبوریاں نوں سامنے لیا کے اوہناں دے معاشی دھرو تے حق مارن دے خلاف آواز چکی اے اوہناں دے حق بارے گل کیتی اے۔ ہر گھر وچ مرد، زنانی نال سویر توں شام تیکر قالین بناوندے پر اوہناں دے گھراں دی دوویلے دی روٹی وی پوری نہیں ہوندی۔ غلیچہ انن والیاں کڑیاں بچپن توں قالین بناندیاں، داج جوڑ دیاں جوڑ دیاں لہو تھکدیاں بڈھپے تیکر اپڑ جاندیاں نیں۔ داج تے نہیں جڑ داسگوں ٹی بی، پھکھڑے خراب، جوڑاں دی بیماری تے کئی ہور دوجے روگ لگ جاندے نیں۔ صدیاں پرانی ثقافتی صنعت نال ملک دی معشیت نوں ڈھیر منافع ہوند اے۔ پر حکومتی ادارے ایس صنعت دی بقا تے بچائی کاریگراں دی بھلائی تے صحت، بھکھ تے غربت نوں مکاؤن لئی کجھ وی نہیں کردے۔ اوہناں نوں مزدوراں دے حقان دی کوئی پرواہ نہیں۔ حکومتی بے حسی نوں زاہد حسن ایہناں اکھراں وچ بیان دے نیں:

”۔۔۔۔۔ ہمیش ای تواریخ وچ تندن، اُنن والا ننگے پنڈے تے واہن بچن

والا بھکھے ڈھڈ ای نظریں آیا سی تے ہمیش ای ریاست تے ریاستی اداریاں

نے ظلم تے جبر دی چکی دے پڑ گیٹن والیاں داسا تھ دتاسی۔“ (7)

’مرزا خاں‘ ناول د امرکزی پاتر اے جیہڑا ترقی پسند سوچ رکھداسی۔ اوہ دے ذہن وچ ڈھیر سوال پھٹدے۔ اوہ غلیچہ سازی دے ورثے دی سانجھ تے ایس صنعت نال جڑے ماڑے لوکاں دے حالات بدلن لئی اوہناں دے حق لئی آواز کدھن دی کوشش کیتی اے۔ ناول دے دوجے پاتر بینو، سمیرا، رابعہ تے عبید خواجہ اوہداسا تھ دیندے نیں۔ زاہد حسن موجب نوں معاشی نظام نے انسانیت کھوہ کے انسان نوں روباوٹ بنا دتا اے۔ انسان دے رویے تے تہذیبی انگاں نوں بدل دتا۔ انسان دی ذہنی پستی تے تنگ نظری وچ وادھا ہويا تے اوہ دے وچ آمرانہ سوچ تے رویے نے جنم لیا۔ نویں سماج دی تبدیلی نوں زاہد حسن ہوراں انج بیان کیتا:

”۔۔۔۔۔ اوس نویں تہذیب دے نمائندے ساں جیہدے وچ انسان

مادیت اگلن والی مشین دا اک پرزا بن کے رہ گیا سی۔ یاں اوس سرکاری
رعیت دا آگو جو سرکاری آمریت دے جناوی نیڑے ہوندا اے اپنے آپ
نوں اونا ای وڈا سمجھدا اے۔ ایس سرکاری آمریت نے انساناں وچ آمرانا
جرثومے پیدا کیتے۔۔۔۔۔ (8)

حالات جیسے ہوں زاهد حسن امید نہیں چھڈ دے تے نہ ای قاری نوں مایوس ہوں دیندے نیں۔ لوکائی دی
بہتری تے بھلائی لئی سماجی تے معاشی حالت تے روایاں وچ تبدیلی دا کارن اے۔ 'عبید خواجہ' دے کردار راہیں ایس
ہمت امید نوں بیان کیتا اے۔ ناول دا کردار 'عبید خواجہ' گھوڑیاں دی ریس دا شوقین سی۔ لکھاری ایس کردار راہیں
گھوڑیاں دیاں نسلاں، بریڈ، جوئے تے رسیاں بارے دسیا اے۔ ناول دے کردار غلیچہ سازی دے ثقافتی ورثے
دے راکھے نیں۔ زاهد حسن ناول راہیں نہ صرف کرداراں دے جغرافیے، تہذیب تے ثقافت نوں بیان کیتا سگوں غلیچہ
اُن والیاں دی حیاتی غلیچیاں دے نمونے، اُن دیاں قسماں، اُن رنگن دا طریقہ تے غلیچہ انن دا طریقہ کار وی سوہنے
ڈھنگ نال بیان کیتا اے۔ زاهد حسن کارپٹ سازی دی صنعت تے ایس نال جڑے لوکاں دے مسئلایاں نوں بڑے
سپہن نال ناول راہیں سامنے لیائے۔ ناول وچ رومانوی فضا وی اے۔ پلاٹ مضبوط اے۔ واقعاں وچ ربط اے تے
مکالمے ڈھکویں نیں۔ اسلوب من کچھواں اے۔ دلچسپی تے تجسس دا عنصر قاری نوں اکتاہٹ دا شکار نہیں ہوں
دیندا۔ ناول پنجابی ناول کھیت وچ چنگا وادھا اے۔

تیجانا ناول "قصہ عاشقاں" زاهد حسن دی رومانوی لکھت اے۔ جیہڑی دسمبر ۲۰۱۴ء وچ چھاپے چڑھی۔ ناول
وچ اجیہی بے نام تے خاموش محبت دی داستان اے جہیدے روایتی ڈھبوں توڑ اپڑن دی کوئی امید نہیں۔ ناول دا
مرکزی کردار کہانی کار تے امریکن کڑی سارہ اک دوجے نال محبت کر دے سن۔ سارہ بے خوف تے بے باک اک
پینڈ و منڈے نوں جہیدے پیراں وچ گھرو کی حالات تے معاشرتی قدراں دیاں بیڑیاں سن دل دے دیندی
اے۔ لکھاری تے ثقافتی تے معاشرتی قدراں دے گھیرے وچ قید ہوں پاروں اپنے جذبات دا اظہار نہیں کیتا تے
سارہ دا ساتھ نبھاؤن توں پچھاں ہٹ گیا۔ ترقی پسند تحریک دی سوانی مرد دا ساتھ نبھانا جانندی اے۔ سارہ وی ترقی پسند
فکر والی سوانی سی پراخیر داستان دا انجام وچھوڑا ای ہويا۔

ناول وچ لاہورتوں اسلام آباد تے اسلام آباد توں نوشہرہ، قصہ خوانی بازار، پشاور، مدین، بحرین، سوات تے مڑ لاہور واپسی دے سفر نوں بیان کیتا گیا اے۔ سارے سفر وچ ڈر، خوف، وہم تے پریشانی نال سی۔ ان ہونی دا خوف، اسلحے تے طاقت دے زور تے اغواء کر کے دردناک موت۔ ڈھا بے توں چلی کباب کھا کے موت۔ ٹمبر مافیا دی غنڈہ گردی جنگلاں دی تباہ کاری نیں۔ سوات وچ شرح خواندگی ودھ پر شر پسند عناصر ملک دی قدر قیمت گھٹاؤن واسطے لوکاں دی سوچ وچ نفرت دا زہر گھول رہے نیں۔ لوکاں نوں مذہب دے ناں اتے سائنس تے میڈیکل توں دور کر کے پولیو دے قطرے پیاؤن تے فیملی پلاننگ دے خلاف نعرہ بازی تے نفرت دا اظہار دسد اے۔ کجھ مفاد پرست عناصر مذہب دے ٹھیکیدار بن کے اسلام دے نفاذ لئی شدت پسند رویہ ورتدے رہے۔ زاہد حسن سوات وچ کڑیاں دے حق دے استحصال بارے گل کیتی اے۔ سوات وچ ہون والے فوجی آپریشن، سوات دی تباہی، انسانی بنیادی حقان و قتل، گل گل اتے سولی چاڑھن تے گولی مارنا، کوڑیاں دی سزا دیون تے کڑیاں دے سکولان نوں تباہ کرن ورگے واقعاں دا ذکر وی ملدا اے۔ ناول بنتر پکھوں تکنیک دے اعتبار نال ناول گھٹ تے سفر نامہ بہتا جا پدا اے۔ بولی، تکنیک، پلاٹ، پاتر اساری، سماجی، سیاسی تے عمرانی پکھوں ناول نوں یکلا تجربہ اے۔ 'پروین ملک' ناول بارے اظہار رائج کردیاں نیں:

”زاہد حسن نے پنجابی ناول نوں بنتر، کہانی تے پاتراں پکھوں نوں یکلا

ڈھنگ دتا اے۔ ایہناں دے ناول کسے بجھے ہوئے ڈھنگ تے نہ

چل دیاں ہو یاں اک نویں لیہہ بناندے نظریں آؤندے نیں۔“ (9)

چوتھا ناول ”تسی دھرتی“ دسمبر 2015ء نوں پاکستان پنجابی ادبی بورڈ ولوں چھاپے چڑھیا۔ ناول دا موضوع

بارو اسیاں، پنجاب و سوں تے وسیب اتے واپڑن والی پیتا اے۔ ظالم تے مظلوم، ڈاڈھے تے کمزور تے پیار و محبت دی

داستان نوں بیانیا اے۔ زاہد حسن نے بارو اسیاں دے مڈھلے حق، اوہناں نال ہون والے دھرو، پنجاب دھرتی اتے

آون والیاں تبدیلیاں تے کالونیل دور نوں اپنے تاریخی تے سماجی شعور راہیں بڑے سوہنے ڈھنگ نال لوکاں اگے

پیش کیتا اے۔ ”سعید بھٹا“ ناول بارے وچ اسانجھے کردیاں آکھدے نیں:

”ایہہ پہلا ناول ہے جیہڑا کسے بارو اسی، بار بارے لکھیا اے۔ جیہدے

اتے اگ ورھدی ہے اوہ اوہنوں کیوں بیانیا ہے، ایہی تاریخی شعور وڈے
وڈے جگا دھریاں دے پگھر کڈھ دیندا اے۔“ (10)

ناول دا اگھڑواں پکھ پانی اے۔ عام لوکاں کی واگوں بار واسی وی اکو تھاں سکون نال وسنا چاہندے
نیں۔ پر رزق وسیلے گھٹ ہوون پاروں تے مٹھے پانی دی بھال اک تھاں ٹکن نہیں دیندی۔ اوہ باراں دی بنجرتے بے
آباد زمیناں نوں اکساہرا کر کے آباد کردے نیں پر اوہناں دی حیثیت کیاں والی رہندی اے تے اوہناں نوں بھونیں
دی مالکی کدی وی نہیں دتی جاندی۔ زاہد حسن نے انسان دی ازلی محرومیاں تے ازل توں ہو رہے معاشی دھرونوں
تاریخ دے تن سمیاں راہیں بیان کیتا اے۔ اپنے پیو دادے دی تھاہراں توں دوری دا کرب زاہد حسن دی ذات وچ
گہرا اے تے ایہہ درد اوہناں دے ہر ناول وچ موجود اے۔ پروین ملک ناول بارے آکھیاں نیں:
”ہتھلا ناول ’تسی دھرتی‘ سمجھو اوہدیاں پرکھیاں تے ہوئی بیتی دی وارتا

اے جیہنوں زاہد حسن نے دھرتی دا پتر ہون نا طے بیانیا اے۔“ (11)

اپنیاں جڑاں توں ٹٹ کے نویں تھاہریں پھٹن دا درد، تکلیف تے جتن بار واسیاں دے جیون پینڈے
راہیں ناول وچ وی تھاں تھاں دسدے نیں۔ بھونیں دی کپی مالکی دی حرص انسان نوں انسانیت بھلا دتی اے اوہ اپنی
اصلیت تے حقیقت بھل کے وحشی بن جاند اے، اخلاقی قدراں نوں بھل کے کھچ دھرتے لالچ نال دھرتی دا امن
وامان برباد اے۔ ناول بار واسیاں دی محرومیاں تے دکھانت دا سچا نمونہ اے جس نوں 2016ء وچ ایوارڈ دتا گیا۔ محمود
اعوان اپنے آرٹیکل the tale of a thirsty land وچ لکھدے نیں:

“It's an interwinded tale of struggle and
survival of natives who are bound to remain
homeless in their very own land. they are
uprooted after every hard settlement and never
find peace.” (12)

پنجواں ناول ’کہانی اک ماں دی‘ ستمبر 2021ء وچ چھاپے چڑھیا۔ زاہد حسن نے اپنی ماں دی حیاتی نوں

ناول راہیں سوہنے ڈھنگ نال بیانہ سماج دی ہرماں تے سوانی دی حیاتی دی عکاسی مشکلاں، پریشانیاں تے معاشی تنگیاں داسا منا کہانی غربت تے اوکڑاں نال لڑ دی ماں دی حیاتی دواآ لے گھمدی اے۔ جس نوں گھر والے دے مرن توں بعد شریکاں، سماج تے معاشی محرومیاں داسا مناسی جہدا اثر اوہدی اولاد تے وی ڈنگھاپیا۔ ساندل بار دے خاندان دی سماجی مورت تے تہذیب وکھایا کے پنجاب دی تہذیب وچ سوانی دے مہاند رے تے حیثیت نوں سامنے لیاند اگیا اے لکھدے نیں:

”ناول دی کہانی اک زنانی دے پاتر دوا لے بنی گئی اے جو دراصل پنجاب

دے وسیب اوہدی تہذیب تے سماج وچ اوہدی حیثیت دا بھرواں مہاندرا

وکھاندی اے۔ تسیں جے کر پنجاب دے تہذیبی تے سماجی پکھاں نوں ویکھنا

ہے تاں ایس ناول دی پڑھت تہاڈیاں راہاں روشن کر دیوے گی۔“ (13)

ترقی پسند تحریک نے سوانیاں بارے بنے stereotype نوں توڑیا تے مرداں دے سماج وچ زنانیاں نوں جیون داحق دیوان دی کوشش کیتی۔ تحریک نے سوانی نوں کمزور تے بے ہمتی نہیں وکھایا سگوں سوانی نوں اوس دیاں صلاحیتاں نال قبول دیاں اوہدا مقام اوہنوں دتا۔ زاہد حسن نے ’ماں‘ دے پاتر راہیں سوانی دے مضبوط مہاند رے نوں من کھجیویں ڈھنگ الیکیا۔ کارل مارکس، سرمایہ دار، کامریڈ، انقلابی تے طبقاتی ونڈ دی گل کر کے مفاد پرست عناصر دے اصل چہرے لوکاں سامنے لیاندے نیں۔ سچے تے کھبے پاسے والے آپس وچ اکو نیں۔ غریب تے ماڑے لوکاں دے حقان دی پرواہ کسے نوں نہیں۔

سماجی ونڈ دے خلاف دکھ دا اظہار، غیر منصفانہ رویاں، انسانیت سوز طریقہ تشفیش، مذہب دی سچائی تے عمل دی تلقین، مذہب دا مکھوٹا پا کے انتشار کھلارن والے، غیر ذمہ دار سماجی رویے، شہری تے پنڈاں دی حیاتی تے اخلاقی قدراں دا موازنہ، ات گردی، ملکی سیاست، کرونا وائرس، جھوٹے مقدمے، بھونیں تے جائیداد اتے ناجائز قبضہ، فراڈ، اروزگار لئی جتن تے کلاسیکل رنگ دسدے نیں۔

کہانی دا مرکزی پاتر ’ماں‘ مویا ہو یا اے پر گھر دے جنیاں راہیں ’ماں‘ دا پاتر اگھڑ کے سامنے آوند اے۔ کہانی دے واقعاں وچ ربط اے کوئی واقعہ ناول دی فضا توں اوپر نہیں۔ ماں دی اوکڑاں بھری حیاتی من

کچھویں اسلوب راہیں بیان کی جاتی گئی اے کہانی قاری اے گہری چھاپ چھڑ دی اے۔ فنی تے فکری حوالے نال ناول پنجابی ادب وچ ودھیا وادھا اے۔

زاهد حسن چنگے ناول نگار نیں۔ جنہاں پنجابی وچ دکھو دکھو موضوعاں اے ناول لکھ کے نہ صرف پنجابی ادب دا مان ودھایا اے سگوں ماڈے طبقے دی آواز بنے۔ ناولاں وچ ترقی پسند تے مارکسی فکری چھاپ ابھر کے سامنے آئی اے۔ اوہ انساناں نال ازل توں ہون والے دھرو تے استحصال دی نندیا کر کے ناولاں راہیں لوکائی وچ سماجی شعور اگھیریا اے ماڈے تے غریب لوکائی دی آواز بن کے اوہناں دے حقان دی گل کیٹی اے۔ اوہناں دے ناول پیٹھلے تے کمزور سماج دا بھرواں عکس نیں۔

حوالے

- 1- اختر حسین رائے پوری، ادب اور انقلاب، حیدر آباد: ادارہ عشرت اردو، سن 12 ص
- 2- احمد پراچہ، اردو ادب کی ترقی پسند تاریخ، لاہور: فکشن ہاؤس، 2021ء، ص 90
- 3- اوہی، ص 4
- 4- جمیل احمد پال، ڈاکٹر، پنجابی ناول: پچھو کڑتے اجو کڑ، ملتان: پیپلو پبلی کیشنز، شمارہ نمبر 18، سن 191 ص
- 5- زاهد حسین، عشق لتارے آدمی، لاہور: ادارہ پنجابی زبان و ثقافت، 1999ء، ص 49
- 6- فوزیہ حنیف، پاکستانی خواتین کا پنجابی ناولاں کا فنی و فکری اور تہذیبی مطالعہ، لاہور: پاک پنجاب فاؤنڈیشن، 2015ء، ص 39
- 7- زاهد حسن، غلیچہ اُنن والی، لاہور: پنجابی مرکز، 2012ء، ص 17
- 8- اوہی، ص 207
- 9- زاهد حسن، قصہ عاشقاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2014ء، دیباچہ
- 10- زاهد حسن، تیسری دھرتی، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2015ء، ص 11
- 11- اوہی، ص 7
- 12- Mahmood Awan, The Tale of a Thirsty Land, The News, 2016
- 13- زاهد حسن، کہانی اک ماہ دی، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2021ء، بیک فلیپ